

KARS YÖRESİNDE MALAKANLAR'DAN KALAN VE KAYBOLMAK ÜZERE OLAN RENÇBERLİK GELENEĞİ

Agriculture Tradition, Dating to Back Malacans Living Kars Region That is About to Get lost

Prof. Dr. Ensar ASLAN*

Bizim burada üzerinde duracağımız konu, Kars yöresi ve özellikle Rus sınırında bulunan Arpaçay ilçesi ve köylerinin unutulup kaybolmak üzere olan geleneksel tarım hayatı ve rençberliğidir. Bu yöreyi ilginç ve değişik bularak araştırma konusu seçmemizin nedeni, Kars'ın 1877 (93 Türk-Rus Savaşı) yılından 1918 yılına kadar, kırk yıl Rus işgali altında kalmış olmasıdır. Bu nedenle yöre halkının sosyo-kültürel ve özellikle tarımsal yaşamı büyük ölçüde, işgal sırasında bölgeye yerleştirilen ve çiftçilikle uğraşan *Malakanların* etkisiyle kendine özgü geleneksel bir yapı kazanmıştır.

Rusya'da etnik bir grup olarak yaşayan *Malakanlar*; 19.yüzyılın başlarında Ortodoks mezhebinin bazı inanç ve kurallarından ayrılarak Ortodoks sınıfının yan bir mezhebi durumuna gelmişlerdir. Ortodoks mezhebinin *büyük perhiz* orucunda yasak sayılan hayvansal gıdaları yiyip, süt içerek perhizi bozdukları için; bu tarikat mensuplarına süt içen anlamına gelen *Molokon* adı verilmiştir. Ayrıca haç, ikon vb. ibadet materyallerine inanmayan, domuz eti yemeyen ve Rusya'da mecburi askerlik yapmayı kabul et-

meyen Malakanlar, Ortodoks Rus halkının inançlarıyla ters düşmüş ve dışlanmışlardır. Bu nedenle Rus yönetimi tarafından şiddet ve işkence gören bu topluluk; Kafkasya'ya, daha sonraki yıllarda da Sibiry, Erivan, Kars, İran, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya sürülmüşlerdir.

Malakanlar'ın, Rusya gibi tarımda ve sanayide gelişmiş bir toplumdan gelmiş olmaları nedeniyle sergiledikleri sosyal, kültürel, zirai vb. bilgi ve davranışları, yöre halkını olumlu yönde etkilemiştir. Rusya'dan getirdikleri *ekin, biçin, harman ve nadas* gibi tarım teknik ve yöntemleri, Türk çiftçilerine göre daha ileri bir düzeyde bulunuyordu. Çünkü Rus çiftçisi 19. yüzyıl başlarından itibaren makineli tarıma geçmişti. Bu nedenle, yörede ilkel sayılacak araç ve yöntemlerle çiftçilik yapan Türk köylüsü, kendilerinden daha ileri bir tarım teknolojisi kullanan *Malakanlar'dan* birçok yeniliği öğrenerek kullanmaya başlamışlardır. Çünkü işgal altında bulunan Türk çiftçisinin ekonomik gücü yok denecek kadar azdı ve bu nedenle her türlü etkiye açıktı. Kendilerinden çok daha ileri olan Rus yapımı

* Ahi Evran Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı, easlan@ahievran.edu.tr

tarım alet, araç ve gereçlerini yine onların kullandığı ad, usul ve yöntemleriyle öğrenerek kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu etki; ekinden hasada, koşum araçlarına, *furgun* denilen arabalara, değirmenciliğe, demircilik, marangozluk dükkân ve atölyelerine kadar birçok alanda, köylülerin yaşamına yansımıştır. Bu bağlamda; tarımda ve gündelik yaşamda kullanılan araç gereçlerle hayvan koşum takımlarının birçoğunun adının ve kullanılan kavramların, Rusça'dan veya yakın dillerden bozularak yöre halkınca kullanıldığı görülmektedir.

Bu etkileşim kurtuluştan, yani Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesinden sonra da devam etmiştir. Özellikle o dönemde adı *Zarşat* (*Zarusat*) olan Arpaçay ilçesine bağlı Türk köyleri, Ruslar çekildikten sonra da yörede kalan ve halkının tamamı *Malakan* olan komşu *Zohrap* ve *Atçılar* köyleri ile Kars merkezine bağlı *Çalkavur* ve *Çakmak* köylerinden etkilenerek, onların tarımsal çalışmalarında kullandıkları araç gereçlerle; usul ve geleneklerini benimseyerek sürdürmüşlerdir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, çağımızda büyük bir hızla yayılan teknolojik gelişmelerle, yaşamın bütün alanlarında insan gücüne dayanan ve bu bağlamda zaman ve verim kaybına neden olan araçlar terk edilmek üzeredir. Bu araç gereçlerle birlikte, yörede bunların geleneksel bir yapı kazanmış olan, aşağıda belirtmeye çalışacağımız usul ve yöntemleri ile kullanılan yöresel birtakım ad, söy-

lem ve kavramları da giderek unutulup kaybolmaktadır.

Ekin/Çift sürme

Saban veya pulluk kullanarak toprağa tohum ekme işlemidir. Çift, saban veya pulluğa çoğunlukla bir çift öküz, manda veya at koşularak yapılır. Yörede *bir çift öküz* veya manda için *bir boyun öküz* veya *bir boyun manda* tabiri kullanılır. Ancak iki at için mutlaka *bir çift at* denir. Örneğin *bir boyun öküz*, *bir çift at* gibi. *Çift sürmek* veya *çift koşmak* adının da çift anlamındaki *iki öküz*, *at*, *manda* gibi hayvanların koşulmasından geldiğini söyleyebiliriz. Aslı Farsça *cuft*, *cift* olan çift sözcüğü, burada hem ekin ekme aracının (çift) adı, hem de ekin ekme işi/eylemi anlamındadır. Çift ve saban anlamdaştır. *Malakanlardan* alınan pulluk ise, Slavca, Rusça ve Almanca *plug/pflug* şeklinden dilimize geçmiştir. Tek *hoplu/bıçaklı* demir kanatlı *pullukla* ekin yapıldığında, *pulluğun* büyüklüğüne, tarlanın *hamlığına* yani toprağın sertliğine veya yumuşaklığına göre kimi zaman iki çift öküz koşulur. Öne koşulan ikinci çift öküze *çoroş* adı verilir.

Kars yöresinde ekine, yani çift sürmeye mevsim koşullarına göre genellikle nisan ayı ortalarında başlanır ve ailenin arazisine ve ekonomik gücüne göre 15 gün kadar devam eder. İlk çift koşumu sırasında kısa bir geleneksel *çifte başlama ritüeli* (tören) yapılır. Ev halkı bir araya toplanır. Bütün öküzler koşulduktan sonra, hayır, bereket dileğiyle dua okunur. Uğur için öküzlerin alına

gençler tarafından yumurta vurulur. *Hoplu*, *tapan* ve ekilecek tohumlar *vozl* veya *yaşikli furguna* (araba) yüklenerek tarlaya gidilir. Araç gereç koşulup takıldıktan sonra çift sürmeye başlanır. Koşulu çiftin, sürülen tarlanın boyuna bir kez gidip gelmesine bir baş denir. *Majgal*'ın emri ile dört beş başta bir yarım saat kadar bir dinlenme verilir. Öğle saatlerinde çift açılır, hayvanlar otlatılır, su verilir. Çift ekibi yemek yiyip iki saat kadar dinlendikten sonra çift tekrar koşulur ve gün batımına kadar ekin işi devam eder.

Çift veya saban, taban kısmı toprağı yaran demir uçlu *enekten*, çeki hayvanlarının koşulduğu *boyunduruğa* kadar uzanan 4-5 metre boyunda ve 20 cm. çapında *ok* denilen sağlam ağaçtan oluşur. Bir metre boyunda, uç tarafı hafif yere doğru eğik olan *enek*, demir veya ağaç çivilerle, ok ağacının oyulan ve yere dik gelen arka tabanına bağlanır. *Eneğin* ok ağacına bağlantısını sağlamlaştırmak için ara boşluğa ağaç bir gergi atılır. *Eneğin* ucuna takılan ve toprağı yarmaya yarayan sivri uçlu demir parçaya çift demiri veya *zod* denir. *Okun* en arkasında çifti idare eden kişinin tutacağı *mac* denilen ağaç elcek vardır. *Macı* tutarak çifti idare eden kişiye de *macgal* / *majgal* denir. Çiftin toprağı daha derin işleyebilmesi için *okun* uç tarafında *korzevil* denilen üç tane ayar deliği ve ağaç bir çivisi bulunur.

Çifte koşulan hayvanlar; kalın bir kayışla *oka* bağlanan, ağaçtan yapılmış *boyunduruk* yardımıyla çifti çekerler. *Okun* boyunduruğa

bağlandığı kayışın kaymaması için kayışın her iki yanına *goda* denilen ağaç çiviler çakılır. Boyunduruğun orta kısmı, gerektiğinde sürücünün (*hodağın*) oturabilmesi için hafif eğimlidir. Boyunduruğun baş taraflarına, hayvanların boyunlarının her iki yandan çıkmasını engelleyecek şekilde demir çubuklar (*samı*) takılır. *Samılar* alt uçlarından *sambağı* (*samıbağı*) denilen sağlam iplerle birbirine bağlanır.

Ekin yapılırken tarlaya önce tohum ekilir. Tohum ekici, beline bağladığı *peştamala* (önlüğe) on, on beş kilo kadar tohum doldurur. Tarlanın bir yanından başlayarak, bir eliyle *peştamalin* ucunu tutar, bir eliyle de avuçladığı tohumu tarlaya serpererek büyük ve eşit adımlarla yürür. Tarlada boşluk kalmaması için tohum attığı yan ve ön sırayı çok iyi ayarlaması gerekir. Çift, saban veya tek *hoplu* pulluklar ekim sırasında 20 cm. kadar derinliğe inerek toprağı altüst eder, karıştırır ve *hagos* denilen izler bırakır. *Hoplu*, tarlanın başlarında boşa çıkar ve yan yatırılır. Bu sırada *hoplunun* kanatlarına ve bıçağa yapışan topraklar, bir metre boyunda, ucuna yassı demir takılı *sapakel* (Rus) denilen bir aletle kazınarak, temizlenir.

Sabanın bıraktığı izler *tapanla* düzeltilir. *Tapan*, 3-4 metre uzunluğunda 10 cm. kalınlığında iki ağaç arasına, baş taraflarından ateşte iyice ısıtılıp bükülerek bağlanan kalın ve sağlam süpürge çalılarından yapılan bir araçtır. İki hayvan tarafından çekilen *tapan*, ekilen tohumun her alana yayılmasını ve *hagos*

izlerinin kapatılarak, tarlanın yüzeyinin düz hale getirilmesini sağlar. Böylece dinlenmiş verimli toprak, tohumla buluşmuş olur. *Tapanlama* işlemi ayrıca, tarlanın temiz ve rahat biçilebilmesi için gereklidir.

Yöre çiftçileri, Ruslardan ve *Malakanlardan* görüp öğrendikleri, işlev bakımından gelişmiş tarım ve rençperlik araç gereçleri kullanmaya başlamışlardır. *İkihoplu*, *üçhoplu* denilen iki, üç bıçaklı ekin araçları, *kotan* denilen tek bıçaklı büyük nadas *pulluğu*, atla çekilen ekin biçme makinesi, tırmık ve harman savurma makinesi ile daha birçok araç, yöre çiftçisi tarafından tarım hayatına kazandırılmıştır.

Ekinde çift ve *pulluğa* bir çift (*bir boyun*) hayvan koşulduğunu yukarıda belirtmiştik. Çift sürerken *ikihopluya* üç, *üçhopluyla* beş çift öküz koşulur. Çünkü *hoplunun* bıçak sayısı arttıkça ağırlığı da artar ve daha fazla güç gerektirir. *Üçhopluya* bağlanan 15 metre kadar kalın zincir, beş boyun öküzün boyunduruğuna teker teker sağlam kayışla bağlanarak bütün öküzlerin koşulup çekmesi sağlanır. *Üçhoplu* ile ekim yaparken *hopluya* yakın olan birinci çift öküze *harazan* veya *hambol* denir. Bu çiftin boyunduruğuna oturan 14-15 yaşlarındaki *hodak* adı verilen genç sürücü, hem altındakileri, hem de önünde ikinci sıradaki öküzleri sürmekle görevlidir. Bu sürücüye *harazan hodağı* denir. Üçüncü sıradaki öküz çiftine *karakayış* denir. *Karakayış hodağı* da hem boyunduruğuna oturduğu öküzleri hem de

önünde, dördüncü sıradaki öküzleri sürer. *Karakayış hodağı* nın en önemli görevi, tarlanın başlarında hayvanların ve dolayısıyla pulluğun *hagos*'tan çıkmamasını ve sürülmemiş kısım bırakmamasını sağlamaktır. Bu nedenle tarlanın başlarında boyunduruktan iç tarafa inerek, elindeki çubukla, özellikle orta sıralardaki öküzleri düz bir sırada sürerek tarlanın başına çıkarır. En öndeki beşinci sıra *horiktir*. *Horik hodağı*, beş boyun öküzün yani bütün çift ekibinin lideri, yönlendiricisi durumundadır. *Üçhoplunun* ve bütün ekimin sorumlusu ve yöneticisi *majgal*'dir. *Hodaklar*, *majgal*'ın talimatı ile öküzleri idare ederler.

Çift sürerken *hodaklar*'ın gözü çevreyi tarayarak, *meyvecinin* yollarını gözler. Çift zamanı meyve satıcılar eşek sırtına yükledikleri kuru üzüm, incir, fıstık gibi kuru meyveleri çiftçilere satarlar. Çiftçiler aldıkları meyvelerin karşılığında tarlaya ekim için getirdikleri buğday veya arpa verirler. Eğer *majgalın* canı isterse meyve alır, istemezse almaz. Ancak *hodakların* öküzleri daha iyi sürmesi ve iş motivasyonunun sağlanması için genellikle meyve alınır.

Nadas yapılmış tarlalar yani herikler önce, üçer metre boyunda, 15 cm. çapında üç parça odundan yapılmış, üçgen şeklinde ve 30 cm boyunda demir diş takılı tırmıklarla taranarak toprak birikintileri (kesekler) dağıtılır, ot kökleri temizlenir. Tohum ekildikten sonra iki veya üç kez tırmıklanıp karıştırıldıktan sonra tapan yapılarak düz hale getirilir.

Ekin biçme/Hasat

Yörede *biçine çıkma* veya sadece *biçin* denir. Hasat sözcüğü hiç kullanılmaz. Ot ve ekin ayrı ayrı dönemlerde biçilir. Biçilecek ürünün türüne ve çeşidine göre *ot biçini*, *arpa biçini*, *buğday biçini* diye tanımlanır. Ot biçini haziran-temmuz aylarında yapılır. Önce ekilmemiş, ota bırakılan tarlalar ve kırsal alanlar, daha sonra da çayırlar yani sulak alanlar biçilir. Eski dönemlerde *Kars* yöresinde ot ve tahıl, tırpanla biçilirdi. Rusların ve *Malakanlar*'ın etkisiyle daha Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 20. yüzyılın başlarından itibaren yörede atla çekilen biçer makineler kullanılmaya başlanmıştır. Böylece tırpan ve orak gibi ilkel sayılabilecek ot, ekin biçme araçlarının yerine iki veya üç atla çekilen taraklı mekanik biçer makinelerinin ülkemizde ilk kez *Kars*'ta kullanılmaya başladığını kesin olarak söyleyebiliriz. Ancak eskiden olduğu gibi, günümüzde de ekip biçilecek arazisi az olan çiftçilerin ot ve ekinlerini tırpanla biçtiğini görüyoruz. Ayrıca makinenin giremediği taşlık alanlarla, otu sık ve yumuşak olan *sulak* çayırlar da tırpanla biçilmektedir.

Biçer makineye iki veya üç at koşulur. Üçüncü ata *turetnik* denir. *Turetnik* atları çoğunlukla koşuma yeni alıştırılan genç taylar olur. Biçer makine, iki demir tekerlek üzerine oturtulmuş mekanik parçalardan oluşan bir makinedir. Sağ yanda 10 cm. genişliğinde, 1,5 metre uzunluğunda yassı *bılas* demiri üzerinde, bir demir çubuğa dizili üçgen bıçak, baskı *kurbağaları* ve *gulik* denen

taraklardan oluşan tırpan vardır. Makinenin hareketiyle tekerlere bağlı birbiriyle ilintili büyük ve küçük dişliler, diske bağlı *hanok* denen ağaç bir düzenek yardımıyla tırpanı, baskı *kurbağaları* ile *taraklı gulikler* üzerinde hızlı bir şekilde hareket ettirerek, tırpanın keskin bıçakları arasına sıkışan ot ve ekin saplarını keser.

Atların gövdesine yanlardan ve belden saracak yapıda *şile* denilen kayış şeritler, boynuna da ağaçtan yapılan, keçe ve yumuşak deri ile kaplı *hamut* takılarak makineye monte edilmiş ağaç dişli (*ok*) nin iki yanına koşulur. *Hamutlara* iki yandan bağlanan ve *pasturunka* denen çeki kayışları, öteki uçlarından, makinenin gövdesinde bulunan ağaçtan yapılmış iki *valok*'a bağlanır. Atlar, hamutlarındaki halka yardımıyla, dişlinin baş tarafında bulunan *döş valokuna* çengellenir. Atların boynuna makinenin ağırlığı binmemesi için, dişlinin altında 30 cm. çapında yaylı-amortisörlü bir demir teker bulunur. Makineyi ve atları idare eden makineci, makinenin gövdesine bağlı sacdan yapılmış oturacakta oturarak makineyi ve *voc* denen uzun dizginlerle atları yönetir.

Ot biçini temmuz ayı ortalarında başlar. Biçilecek tarlaya önce makine girer. Tarlanın bir kenardan başlayıp dört etrafını dolanarak biçer. Tarla biçildikten sonra, otların kurumaması için, otun çeşidine göre birkaç saat veya yarım gün bekletilir. Kırkların ve tarlaların otu az, çayırılık alanların otu daha çok bekletilir. Eski dönemlerde, tarlalar

tırpanla biçildiği zaman, otlar 60 cm. boyunda 5x5 cm. kalınlığında, üzerine ağaç dişler dizili, uzun saplı el tırmığı ile toplanırdı. Şimdiki dönemlerde de, makine giremeyen taşlık alanlar tırpanla biçilir ve el tırmığıyla toplanır. Biçer makine ile birlikte, tek atla çekilen 2,5 metre genişliğinde demir tarla tırmıkları kullanılmaya başlanmıştır. Tırmık atı, tırmığın gövdesine bağlı iki ağaç kol arasına koşulur. Tırmığın gövdesinde bulunan oturacakta oturan kişi, uzun dizginlerle atı ve tırmığı yönetir. Tarlanın bir kenarından başlanarak otlar tırmıklanır. Tırmığın dişleri otları dolunca, tırmığı kullanan kişi, ayağıyla kaldıraç yayına basarak elcek yardımıyla dişleri yukarı kaldırır, topladığı otları bırakır. Belirli aralıklarla, aynı sırada bırakılan bu ot yığınlarına *zoğ* denir. Daha sonra *zoğların* her sırası ayrı ayrı bir araya toplanarak *pulul* yapılır. *Pulullar*, daha sonra *macarka* veya *çatan/çeten* denen 4x5 mt. ölçülerinde, dört yanı demir ve ağaç çag (parmaklık) larla örölü, dört tekerli, öküz koşulu arabalarıyla taşınarak evlerin yanına yığılır. Uzun kış aylarında hayvanlara yiyecek olarak verilmek üzere hazırlanan bu yığınlar *otluk* denir.

Kars yöresinde ana ürün olarak arpa ve buğday, çok seyrek olarak da mercimek ekilir. Arpa ve buğday biçini aynı usul ve yöntemlerle yapılır. Ancak ekme ve biçme dönemleri farklıdır. Arpa önce ekildiği için yetişmesi ve biçilmesi de daha erken olur. Haziran ayı sonlarından itibaren Arpa biçinine başlanır. Arpa ve

buğday tarlaları, ot biçininde olduğu gibi at koşulu biçer makinelerle biçilir ve at tırmığı ile tırmıklanıp toplanır. Ancak biçip toplama usulleri farklıdır. Şöyle ki; ot biçiminde tarla önce biçilir, otlar bir süre kuru- duktan sonra tırmıkla toplanır. Ekin biçininde ise; makine ile tırmık, aynı anda başlayarak ekinleri biçip toplar. Tırmık, biçilen ekinlerin kuruyup tanelerinin dökülmemesi için, makinenin arkasından giderek hemen toplamaya başlar. Tırmığın toplayıp *zoğladığı* ekin saplarının da yerde kalmaması gerekir. Bu nedenle *pululcular* tarafından *dirgenle* (demir yaba) hemen kaldırılır, üst üste yığılarak *pulul* yapılır. Yani tahıl biçininde, hem biçilen ekinin güneş altında kalıp kurumaması, hem de toplanan *zoğların* makinenin tekerlekleri altında ezilip tanelerinin dökülmemesi için zamana karşı bir yarış sürdürülür. Bu nedenle ekin biçmede en ağır iş *pululcularındır*. Tırmığın arkasında, makinenin önünde zamana karşı yarışır. Tarlanın büyüklüğüne ve ekinin çokluğuna göre *pululcuların* sayısı iki veya daha fazla olabilir.

Ot ve ekin biçininde, eğer biçilecek tarlalar makineye koşulu at yürüyüşüyle köylere bir iki saat uzaklıkta olursa, biçilecek tarlanın başında *berhana* kurulur ve gece arazide kalınır. Bütün gün makineye koşulu olan hayvanların ayrıca yollarda yorulmamaları ve gece arazide otlayıp dinlenmeleri için eski dönemlerden beri yörede *berhana* geleneği uygulanmaktadır. Örneğin, Arpaçay ilçesine bağlı eski adı Keçe-

börk olan Akçalar köyünün arazisi köye oldukça uzaktır. Biçin ekibi, özellikle ot biçininde biçilecek tarlaların miktarına göre üç, beş gece arazide kalırdı. Ayrıca yakın tarlalarda bulunan biçinciler bir araya toplanarak bir *berhana* kurarlardı. *Berhanada* birlikte yiyip içilir, araç gereçlerin bakım onarımı yapılır, makinelerin tırpanları bilenererek, biçine hazırlanır, işle ilgili günlük olaylardan söz edilir, öyküler, efsaneler anlatılır, türküler söylenirdi.

Harman sürme/ döven

Rençperliğin en zor ve ağır işi, harman veya dövendir. Çünkü yazın en sıcak günlerinde harman dövme ve savurma sırasında ortaya çıkan toz duman, çalışma ortamını zorlaştırır ve çalışanlara büyük bıkkınlık, rahatsızlık verir. Ayrıca ekin, *kotan/nadas*, biçin ve en sonunda yapılan harman dövme, tarımsal çalışmaların son aşaması olduğu için çiftçiler yorgun ve bitkin düşerler. Bu nedenlerle harman sürme, çiftçilerin en zor çalışma dönemidir.

Ekin tarlaları biçilip *pulul* yapıldıktan sonra, *çetenlerle* harman yerine taşınarak bir veya iki arabalık *yığınlar* yapılır. Biçme ve harmanlıklara taşıma işi bittikten sonra *harman sürme*, *harman dövme* yani tahılı saptan, başaktan ayırma işlemine başlanır. Rençperlikte, ekin biçmede sap/ekin ve ot taşımada ölçü *çeten/arabadır*. Örneğin;” *bu tarladan beş araba sap çıktı*”, *üç çeten buğday biçtim*” veya “ *bugün iki çeten ot getirdim*” şeklinde ifade edilir. Harman dövmede de ölçü, *çeten/ arabadır*. Çiftçinin varlık, yoksulluk

durumuna göre bir araba, iki araba veya daha fazla ekin, 20,30 mt. çapında ve 60,70 cm. yüksekliğinde daire şeklinde serilerek harman yapılır. Serilen harmanın üzerinde at veya öküz koşulan *gem/döven* gezdirilmek suretiyle buğdaylar saptan ayrılır. *Gem/döven*, 2 metre uzunluğunda, 1 metre genişliğinde, baş tarafı kızak şeklinde hafif kalkık tahtalardan oluşan bir araçtır. Gemin alt yüzüne çakılan demir bıçak/tırpan, keskin çakmak taşı veya karataş parçaları yardımıyla ekin saplarını ve başakları ezerek taneleri saptan ayırır.

Harman sürerken, alt tarafta kalan sapların da ezilip dövülmesi için, demirden yapılmış üç veya dört parmaklı dirgen, ağaç yaba ve kürekle üç beş kez çevrilerek/dönderilerek altüst edilir. Harmanın büyüklüğüne yani harman edilen sap arabası sayısına göre *gem* koşulur. Örneğin; sekiz on arabalık harmana en az iki, üç çift at ve iki çift öküz *gemi* koşulur. Büyük harmanlar, gem sayısına göre iki, üç gün sürebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, çiftçinin en zor işi harman sürmektir. Özellikle büyük *ham/yeni* harmanların kol gücüyle ilk defa çevrilip dönderilmesi ve ayrıca çocuk yaştaki gençlerin, yaz sıcağında saman tozları içerisinde saatlerce ayakta döven/*gem* sürmesi oldukça güç ve bıktırıcı bir iştir.

Harman sürme işinin tamam olup olmadığını anlamak için bir avuç harman alınarak havaya atılır ve tanenin saptan samandan ayrı-

lip ayrılmadığı kontrol edilir. Eğer harmanın dövülmesi tamam olmuşsa, *gabdo* olarak toplanır. *Gabdo*, 3 metre uzunluğunda, 40-50 cm. yüksekliğinde ve 5 cm kalınlığında, baş taraflarında çeki zincirleri bulunan tahtadan yapılmış basit bir toplama aracıdır. Bir çift öküz tarafından çekilen *gabdo*, harmanı *küreyerek* toplar.

Dövülen ekin *gabdo* toplandıktan sonra harmanın çapı uzunluğunda, taban alanı 3 metre genişliğinde, yüksekliği 1,5 metre ve tabandan yukarı doğru giderek daralan bir şekilde *tığ* yapılır. *Tığlar*, tahılı saptan ayırmak amacıyla her yönden esen rüzgârda savurabilmek için doğu-batı veya güney-kuzey doğrultusunda yığılır. Uygun rüzgâr estiği zaman *tığın* bir ucundan başlanarak dört parmaklı ağaç yabıyla rüzgâra doğru savrulur. Bu işlemde taneler ağır olduğu için, rüzgâr götürmez ve yere yığılır. Böylece tahıl bir yana, saman da bir yana ayrılmış olur. *Tığ* boyunca rüzgârın estiği yana uzunlamasına yığılan bu tahıl birikimine *namlı* denir. Daha sonra *namlı*, koni şeklinde bir araya toplanarak *tec* yapılır. Saman da, rüzgârda savrulurken taneden ayrılmış olur. *Tığ savurma* denilen bu çalışma, bir veya birkaç kişi tarafından yapılır.

1950'li yıllardan itibaren harmanları rüzgârla savurmanın yerini *tığ* (tınaz) makineleri almıştır. *Tığ* makinelerinin basit bir mekanik yapısı vardır. Bir kişi tarafından çevrilen kolun dönmesiyle hareket eden

pervane, tahıl tanelerin samandan ayırır. Makinede üç kişi çalışır. Kolu çevirenin dışında bir kişi makineye ürün doldurur, birisi de elenen tahıl eleğin önünden alır.

Tahıl *teci* deriden yapılan *şadara* denilen elekten elenir, saman ve çöplerden temizlenerek, un değirmeninde öğütülmek için hazır hale getirilir. Tahıllar, *Şadara ile* elendikten sonra tahıldan ayrılan iri saman, çöp ve başak kınlarında kalan tahıl tanelerlerini ayırmak için tekrar *közer harmanında* iyice dövülür, içerisinde kalan tahıllar açığa çıkar ve tekrar elenerek samandan ayrılır.

Tahıllar, 70-80-100 kiloluk yünden örülmüş büyük çuvallara konularak ambarlara veya tahıl kuyularına doldurulur. Sonbaharda harman bittikten sonra, tohumluklar, yarma ve bulgurluklarla öğütülecek buğdaylar ayrılır. Öğütülecek tahıllar çuvallara doldurularak, dört tekerli *vozlu* arabayla değirmene götürülür. Kış hazırlığı olan bu tahıl öğütme ve un yapma işine *Pinavunluk* denir. Harman sonu bütün yöre çiftçileri, un öğütmek için değirmenlere akın eder. Değirmenlerin önünde tahıl yüklü onlarca araba, tahılları öğütmek için günlerce sıra bekler.

Yemeklik için ayrılan bulgurluk buğdaylar, büyük kazanlarda kaynatılarak güneşte kurutulur. Daha sonra evlerde el değirmenlerinde çekilerek kabuklarından ayrıldıktan sonra, yemek yapmak için hazır hale getirilmiş olur.

Harmanda savrulurken tahıldan ayrılan saman, iki yanı tahtalı, ön

ve arka tarafına tahtadan yapılmış *raşotka* denilen cağlı bariyer bağlanan dört tekerli *yaşikli* veya *vozu* arabalarla taşınır, kışın hayvan yemi olarak kullanılmak amacıyla saman *mereklerine* doldurulur. Öküz veya at koşulan ve çok amaçlı kullanılan bu arabalara yörede *furgun* denir. Osmanlılılar döneminde, İmparatorluğun bütün yörelerinde olduğu gibi Kars'ta da, taşıma aracı olarak iki tekerli ve gövdesi ağaçtan yapılan kağrı arabası kullanılırdı. İşgal zamanında, yani 19. yüzyılın sonlarına doğru, Kars ve yöresinde Rusların ve *Malakanların* etkisi ile kağrının yerine dört tekerli *furgun* kullanılmaya başlandığı görülür. Yine *Malakanlardan* öğrenilen ve *furgundan* daha hafif bir araba olan *brişka*, günümüzde de yörede yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kotan sürme/Herik etme/Nadas

Ot biçininde, *herik* edilecek tarlalar biçildikten sonra *Kotana*, başlanır. Tarla her yıl üst üste ekildiği zaman, toprak kuvvetten düşer. İstenmeyen yabancı otlar ve derinlere kadar giden ot kökleri güçlenip yayılarak ekinlere zarar verir, verimi azaltır. Bu nedenle ekin tarlaları genellikle iki yıl ekilir, üçüncü yıl ekilmez, nadasa bırakılır. Toprağın hava alması, mineralli toprağın üste çıkması için nadas yapılır. Nadasa bırakılan tarlaya *hozan* denir. *Hozan* tarla biçildikten sonra, kotan denilen tek bıçaklı ve tek kanatlı pullukla *herik/nadas* edilir. İki çeşit kotan vardır: Birisi 6 numara olarak

bilinen ve altı çift öküz koşulan kotandır. Yörede en çok kullanılan bu tip kotandır. Diğeri ise, yapı olarak daha büyüktür. Toprağın daha derinliğine inen ve daha geniş *hagos* açan, bu kotanlara *Varanso* kotan denir. Rus yapısı olan ve *eşeği* (oku) kayın veya gürgen ağacından yapılan *Varanso* kotanlara, sürülecek arazinin durumuna göre sekiz veya on çift öküz koşulur.

Kotanın *hopu/bıçağı* ve kancası, 15x15 cm. kalınlığında ve 2 mt. uzunluğunda profil demir veya *varonsa* kotanlarda olduğu gibi, ağaçtan yapılan *eşeğe* bağlıdır. *Eşeğe* kelepçe ile dik olarak bağlanan ve *hopun* ön tarafına 4-5 cm. uzaklıkta toprağı kesmeğe yarayan *seviç* denen demir bıçak bulunur. *Eşeğin* baş tarafı *Harazan* adı verilen iki tekerli, ağaç oku bulunan basit bir araca bağlanır. Öküzler, uzun zincirle *harazanın* okuna koşularak kotan sürülür.

Kotanın arka kısmında *Mac* denilen çift elcek vardır. *Majgal* iki eliyle *Macı* tutarak kotanın işleyişini idare eder. *Majgalın* görev ve yetkisi ile *hodakların* öküzleri yönetmesi, daha önce *üçhoplu* ile çift ekmede olduğu gibidir.

Kotan geleneği, rençperlikte hiçbir koşulda değişmeyen, kesin olarak uyulması gereken kural ve kaideleri olan bir çalışma şeklidir. *Majgal*, *Hodaklar*, iki gece ve bir öğle öküzçüsünden oluşan kotan ekibi, belli usul ve geleneğe dayanan görevlerini hiçbir koşulda aksatmaz, savsaklayamaz.

Kotana sürmeğe ikinci vakti başlanır. *Kotan*, *harazan*, gece yatmak için bir kilime sarılan minder, yorgan gibi çeşitli ihtiyaçlar, dört teker arabaya yüklenerek tarlanın başına gidilir. Eşyalar arabadan indirilir, berhana kurulur, kotan koşulur. *Kotanın* koşumu ve düzeni, daha deneyimli olan *harazan hodağının* yönetiminde, öteki *hodaklar* tarafından yapılır. Kotan düzenlenip koşulduktan sonra tarlaya *hagos* atılır, birkaç baş gidildikten sonra kotan açılarak sürme işine son verilir. Akşam karanlık basmadan öküzçüler, yani gece öküzleri otlatıp sulayan kişiler gelir. Öküzçüler genel olarak iki kişi olur. *Kotancuların* evlerde hazırlanan akşam ve sabah yiyeceğini de, öküzçüler getirir. *Kotan* yiyecekleri çoğunlukla *bişi*, *mafış*, *lalanga*, *hengel/hingel* denilen etsiz mantı ve un helvası gibi hamur işleri ile yarmadan yapılan, tereyağı veya sütle yenen *haşıl* ve *etli pilav* vb. yöresel yemeklerdir. Akşam yemeğinden hemen sonra *Majgal* ve *hodaklar* uyurlar. Çünkü gece yarısı öküzçüler öküzleri getirir, kotan ekibini uyandırarak kotanı koşarlar.

Güneş doğmadan önce, gün yeri ağarmaya başlayınca, öküzler boyunduruktan açılmadan, birkaç saat bir dinlenme verilir. *Kuş uykusu* denilen bu dinlenme süresinde bütün kotan ekibi uyur, öküzler de yatıp dinlenir. Çünkü az bir uyku ile gece boyunca çalışan kotan ekibi çok yorgun düşer. Bu nedenle rençperlikte en tatlı uyku, *kuş uykusudur*.

Kuş uykusundan sonra tekrar kotan sürmeye başlanır. Güneş iki

mızrak boyu yükselince, gece öküzçüleri evden sıcak yemek getirirler. Öküzler boyunduruktan açılmadan yemek molası verilir. Bu sırada öküzler de dinlenmiş olur. Yemekten sonra tekrar kotana başlanır ve öğle sıcağı başlayınca kotan açılır. Kotan ekibi, hasır ve kilimlerden kurulan *cergenin* altına girerek dinlenir. Öğle öküzçüsü gelir. Öküzleri sular (su verir), doyurur, dinlendirir ve ikinci serini düşünce kotan koşulur ve akşam karanlığına kadar sürülür.

Kotan sürmede, *harazan hodağı* yani *harazana* koşulu, dipte birinci sıradaki öküzleri yöneten *hodağın* sorumluluğu büyüktür. *Kotanın hagostan* çıkıp sürülmemiş ham yer bırakmaması için, öküzlerin *hagostan* çıkmamasına dikkat eder. Tarlanın başlarında kotan boşa çıkınca, *sapakelle hopun* ve kanadın toprağını temizler.

Gece boyunca boyundurukta oturarak öküz süren genç *hodakların* uyumamaları, uyanık kalıp iyi sürmeleri için *majgal* tarafından sık sık uyarılır, Kimi zaman uykuya dalan *hodakların* boyunduruktan düştüğü olur. Bu gibi durumlarda, *hodakların majgal* tarafından tokatlandığı veya çubukla dövüldüğü olur. Onlar da uyanık kalabilmek için; *kotan*, tarla, rençperlik ve köy yaşamı ile ilgili, yüksek sesle ve belirli bir ezgiyle *horavel* denilen uyaklı dörtlükler, maniler, bayatılar söylerler. *Hodaklar*, sırayla söyledikleri bu ezgilerle birbirini taşlar, takılır, güldürürler. Bu sesler, kotan ekibine ve öküzlere de canlılık getirir ve iş verimini artırır.

Horavel örnekleri:
Seviç keser hop dönderir
Hodak hoo hoo!
Ağam bize *haşıl* gönderir
Sürün hoo hoo!

Sarı öküz *hagosta*
Hodak hoo hoo!
Helva gelir çinko tasta
Sürün hoo hoo!
Gençler kotana gitmiş
Hodak hoo hoo
Köy kızları kalmış yasta
Hodak hoo hoo!

Kotan gider iz gider
Hodak hoo hoo!
Gelin gider kız gider
Sürün *hodak hoo hoo!*
Bu kız yolu şaşırılmış
Hodak hoo hoo!
İnşallah bize gider
Sürün *hodak hoo hoo!*

Bugün ayın onudur
Hodak hoo hoo!
Günlüklerin sonudur
Sürün *hodak hoo hoo!*

Hodaklığa yeni başlayan genç *hodaklar kotan* geleneğini, usul ve davranışlarını iyi bilemezler, yani acemidirler. Bu nedenle deneyimli diğer *hodak* arkadaşları, çeşitli yöntemlerle onları aldatıp güç duruma düşürür, dalga geçerler. Bunu çeşitli söz ve hareketlerle uygulamaya koyarlar. Gelenekte acemi *hodakları* aldatıp, dalga geçmenin en yaygın yolu onu *masata*, yani hop bilevisi (bileyici) sine göndermektir. Bu oyuna *Majgal* da katılır ve bütün

kotan ekibi söz birliği yapar. *Kotan* tarlanın başına çıkınca *Majgal*, *kotanın hopunun* yani bıçağın körlendiğini, bilenmesi gerektiğini söyler. *Harazan hodağından hop bilevisini* getirmesini ister. *Hodak*, *bileviyi* getirmediklerini, evde unuttuklarını söyler. Bunun üzerine *Majgal hodakları* sözde azarlar ve yakınlarıdaki *kotanlardan* bir *hop bilevisi* bulup getirmelerini ister. *Kotan* zamanı olduğu için, arazide mutlaka başka *kotan* sürenler de bulunur. Aslında bir iki kilometre yakında *kotan* süren görüldükten sonra bu oyuna başlanılır.

Bu önemli iş (!) için acemi *hodak* görevlendirilir. Genç *hodak* yakınlarıdaki bir tarlada *kotan* süren ekibe gider, *kotanın bıçağının körlendiğini* ve *majgalın* selamlarıyla hop bilevisini istediğini söyler. *Majgal* durumu anlar ve kendi *hodaklarından hop bilevisini* bulup getirmelerini ister. *Hodaklar* için de, eğlenceli bir oyun başlamıştır. Tarlaya yayılarak uygun boyut ve acemi *hodağın taşıyabileceği* ağırlıkta bir karataş bulup getirirler. Karataşı *hodağın* sırtına vererek, ciddiyet içerisinde, açık vermeden *majgalın* selamlarıyla yolcu ederler. *Hodak*, kan ter içerisinde binbir güçlkle sırtında taşıyıp getirdiği karataşı *majgala* teslim eder. Acemi *hodak*, diğer *hodakların* gülüşüp alaylı konuşmalarından; bunun bir işletme, şaka olduğunu anlar. Ancak olan olmuştur. Yapacak bir şey yoktur. Bütün yaşamı boyunca, her *kotan* konusu açıldığında bu tatlı anısını bezeyerek anlatır.

Majgal, *hodak* ve öküzçüden oluşan *kotan* ekibinin veya *kotancıların kotan* sürmede aldıkları ücret/haklar da değişmeyen belirli değerler içerisindedir. *Kotan* süresi yirmi, otuz gün arasında değişir. Otuz günlük sürede *kotan* hakkı olarak; *Majgala* üç gün, *hodaklara* ve öküzçü-*re* de birer günlük *herik* yapılır. Yani *kotan* bu günlerde, yirmi dört saat bu kişilerin tarlalarını *herik* yapar. Kimi zaman *herik* yapılacak tarlası olmayan *hodak* veya öküzçüler, çalışmalarının karşılığında para, tahıl veya un alırlar.

Her hafta Cuma günü akşamı *kotan* eve gelir, açılır; ikinci gün akşama doğru tekrar koşularak *herik* yapmaya başlanır. *Kotan* geleneğinin değişmezlerinden olan bu yirmi dört saatlik sürede, öküzler ve *kotan* ekibi dinlenip yorgunluk atar.

Bir çift öküzü olan; fakat *kotan* koşamayan çiftçiler öküzlerini *kotan* koşanlara kiralayarak, karşılığında iki gün *herik* yaptırırlar. Diyelim ki, bir çiftçinin üç çift öküzü var; ancak *kotan* koşabilmesi için altı çift öküz gerekir. Bu durumlarda bir çift, iki çift öküzü olan çiftçilerle birleşerek, yukarıda belirtilen haklarla ortak *kotan* koşarlar. Bir çeşit imcece olan bu çalışma geleneğine *modgamlık*, *modgam* olmak denir. *Kotan* ekibinin günlük yiyeceği, tarlası *herik* edilen *modgam* tarafından karşılanır.

Modgamlık sadece *kotanda* değil; çift ekme, harman sürme ve biçim gibi tarımsal çalışmalarda sıkça yapılan bir ortak çalışma usul ve yöntemidir.

Biz burada yaptığımız tespitlerimizle, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Rus tarım sanayinin etkisiyle Anadolu'da ilk kez makineli tarıma geçen Kars vilayetinde kullanılan tarımsal araç gereçlerle, sözlü geleneğe yaşayan ve unutulup kaybolmak üzere olan birçok usul, ad, kavram ve söylemlerin nesillere aktarılmasını sağlamak istedik.

Metinde geçen rençperlikle ilgili, çoğu Rusçadan veya diğer komşu dillerden bozularak geçmiş olan araç-gereç ad ve kavramlar:

(Sözcüklerin anlam, tanım ve açıklamaları metin içerisinde verilmiştir).

Bılas	Herik	Sinebent
Buhavı	Hodak	Şadara
Cıloy	Hızmekâr	Şama
Çakuşka	Hop	Şile
Çatma	Hoplu	Şin
Çeten	Horavel	Şinavat
Çoroş	Hozan	Tec
Dirgen	Kantarma	Tığ
Eşek	Közer	Turetnik
Gabdo	Mac	Valok
Gem	Macarka	Varonsa
Gılik	Majgal	Viyo
Gobdun	Modgam	Voc
Goda	Pasturunka	Voz
Gop	Pinavunluk	Yaba
Hagos	Raşotka	Yaşık
Hambol	Sambağı	Zağ
Hanok	Sapakel	Zod
Harazan	Seviç	Zoğ